

Ільїн Іван Юрійович,*аспірант**Українського державного університету**імені М.П. Драгоманова,**вчитель англійської мови, ТОВ «Ліко-школа»**orcid.org/0009-0006-3760-6796**ilgorn@ukr.net*

ГЕРОЇЗАЦІЯ ЗЛОЧИНЦІВ: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено феномен героїзації злочинця, який упроваджують сучасні засоби масової інформації. Зазначено, що вагомою причиною героїзації злочинців є використання їх носіями влади з метою прикриття власних злочинів або відвертання уваги суспільства від інших, більш вагомих злочинів та порушень, які допускає влада. На основі роботи К.Г. Юнга зроблено висновки, що однією з причин героїзації злочинця є наявність у кожного з нас архетипу Тіні, яка уособлює собою негативні, а часто і злочинні аспекти нашої поведінки чи характеру, тому злочинець, якого популяризують ЗМІ, є фактичним віддзеркаленням нашої Тіні. На основі аналізу історичних та міфологічних особистостей та героїв зроблено висновки, що людство тисячі років героїзує злочинців. На основі праць Е. Фромма показано, що прийняття суспільством та возведення злочинців у ранг кумирів зумовлено переходом європейського суспільства назад у язичництво та поступовим відходом від іудео-християнських цінностей. Доведено, що більшість героїзованих злочинців є язичницькими персонажами, більшість яких є трікстерами за архетипом. На основі робіт М. Фуко виявлено, що влада часто використовує злочинців та самотніх людей зі злочинним минулим для задоволення власних цілей та потреб, що підтверджується багатьма прикладами з праць Фуко. Прийняти до уваги, що концепція метамодерну, яка була вперше запропонована в 2010 р. Вермейленом та Р. ван дер Аккером, не спроможна пояснити всіх феноменів сучасності та скоріше є черговим симулякром від постмодернізму, бо основні ідеї метамодерну допомагають сучасному суспільству виправдовувати власні злочини, але вони не вирішують тих питань та проблем, які є актуальними для сучасності та, навпаки, спроможні втягнути людство у хаос та допомагають героїзувати злочинців, знищуючи основні західноєвропейські моральні цінності. Визначено, що героїзовані злочинці здебільшого є самотниками, а їхня самотність зумовлена неприйняттям як із боку суспільства, так і тим, що вони є особистостями буденного буття за класифікацією метаантропології як філософської антропології Н. Хамітова і характеризуються волею до влади та деструктивними інтенціями.

Ключові слова: злочинці, злочин, героїзація злочинців, самотність, самотники, метамодерн.

Ilyin Ivan,*Postgraduate Student**Dragomanov Ukrainian State University,**English Language Teacher**LLC «Liko-School»**orcid.org/0009-0006-3760-6796**ilgorn@ukr.net*

HEROIZATION OF CRIMINALS: PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS

The article examines the phenomenon of criminal glorification, which is being implemented by the modern mass media. It is noted that a significant reason for the glorification of criminals is their use by those in power to cover up their own crimes or to divert public attention from other, more significant crimes and violations committed by the authorities. Based on the work of C.G. Jung, the author concludes that one of the reasons for the heroization of a criminal is the presence of the Shadow archetype in each of us, which embodies negative and often criminal aspects of our behavior or character, so the criminal popularized by the media is an actual reflection of our Shadow.

Based on the analysis of historical and mythological figures and heroes, the author concludes that humanity has been heroizing criminals for thousands of years. Based on the works of E. Fromm, it is shown that the acceptance by society and the elevation of criminals to the rank of idols is due to the transition of European society back to paganism and the gradual departure from Judeo-Christian values. It is proved that most of the heroized criminals are pagan characters, most of whom are tricksters according to the archetype. Based on the works of M. Foucault, it is revealed that the authorities often use criminals and lonely people with a criminal past to satisfy their own goals and needs, which is confirmed by many examples from Foucault's works. Taking into account that the concept of metamodernity, which was first proposed in 2010 by Vermeulen and R. van der Akker, is not able to explain all the phenomena of modernity and is rather another simulacrum from postmodernism, since the main ideas of metamodernity help modern society to justify its own crimes, but they do not solve the issues and problems that are relevant to modernity and, on the contrary, can plunge humanity into chaos and help to glorify criminals, destroying the basic Western European moral values. It is determined that the heroized criminals are mostly loners, and their loneliness is due to rejection by society and the fact that they are individuals of everyday life according to the classification of meta-anthropology as a philosophical anthropology by N. Khamitov and are characterized by the will to power and destructive intentions.

Key words: criminals, crime, glorification of criminals, loneliness, loners, metamodernity.

Актуальність. Ми живемо у світі, повному інформації, яка здатна маніпулювати масами та давати владі ключі до розв'язання багатьох питань. Інформація поширюється у XXI ст. блискавично. Після винайдення людством телеграфу минуло майже 200 років, і з кожним роком передача інформації стає усе швидше. Незабаром гаджети та симулякри спілкування і задоволення замінять людині справжнє життя. Можливість створення штучного інтелекту лише прискорить зникнення справжнього спілкування для людей, що здатне привести сучасне людство до тотальної самотності та деградації моральних цінностей, а також рівня освіти. Усе йде до того, що суб'єкт суспільства буде замінений об'єктом, та служіння об'єктам гіперпросператору Ж. Бодріяра стає новим культом XXI ст. Але де є культ, там є і боги цього культу, з якими ведеться нескінченна гра, наповнена техніками екстазу та маніпуляціями масами. Хто ж є ці боги нового світу, наповненого новими симулякрами, спекуляціями моди, інформаційними війнами та тотальною самотністю?

Влада інформації над масами настільки посилилася, що зовсім недавно Ж. Бодріяр у роботі «Дух тероризму» використав термін «медіаугар», тим самим констатує деструктивну та хаотичну владу інформації над умами натовпу (Бодріяр, 2007). Головний герой сучасного «медіаугару» здебільшого є певним ідолом, взірцем для наслідування та борцем із фейковими цінностями. Аналізуючи сучасну культуру від кіно до поезії, ми бачимо, що більшість героїв сучасності є людьми, схильними порушувати закон. Сучасний герой, він же – сучасний бог, часто далекий від моральних

та етичних принципів та цінностей. Ми рідко замислюємося, що якщо головний герой твору пірат, бандит, розбійник, хоч і шляхетний, проте розбійник, тобто злочинець, то така людина часто далека від позитивних якостей. Однак ми все ж таки романтизуємо його, запліщуємо очі на його темне минуле і даємо шанс стати нашим новим кумиром, а іноді й role model. Цим терміном англomовні люди називають «кумира», «модель для наслідування», «ідола», тобто персону, з якої хочеться брати приклад. Чи не здається нам дивним, що більшість героїв сучасного мистецтва – злочинці та чи це не пов'язане з проблемою самотності сучасної людини і в чому ж причина героїзації запеклих злочинців? Тут виникає одне з основних питань: чому небезпека та можливість іти проти загально прийнятих правил так приваблювали людину в усі часи, особливо в нашу епоху постмодерну, яка ще не закінчилася. М. Бердяєв говорив про жорстокість як невід'ятну частину нашої поведінки, що існує в нас усіх апріорно. Навіть Тома Аквінський у «Сумі теології» намагався знайти виправдання злу, називаючи його карою правителем васалів за гріхи. Великим є внесок Е. Фромма у формування нашого розуміння причин героїзації злочинців у європейській цивілізації. Наприклад, у книзі «Мати чи бути» Фромм пише: «Для язичницького героя цінність людини полягала у вмінні здобути й утримати владу, і він радо гинув на полі битви в момент перемоги. «Іліада» Гомера – поетично величний опис і прославлення завойовників і грабіжників» (Фромм, 2023, с. 204–205). Також Фромм наводить приклад Августина Блаженного, який називав

історію Стародавнього Риму історією зграї розбійників. Відомо, що історія багатьох народів – це завоювання, руйнування, нескінченні війни та геноцид. Фромм, безперечно, має рацію, коли каже, що культура європейців так і залишилася язичницькою, що допомагає нам героїзувати злочинців (Фромм, 2023, с. 205). Причина цього, на думку Фромма, у бажанні однієї країни домінувати над іншою, а це досягається лише шляхом завоювань та грабежів. Відомо, що за теорією Фромма сучасна людина займається фактично «втечею від свободи», щоб не залишитися самотньою та відірваною від суспільства, бо часто бажання творчого зростання, внутрішньої свободи та пошуки щастя не викликають сприйняття у суспільства. Можна зробити ще один паралельний висновок, що людина завжди перебуває у стані «суспільного договору» Гоббса, і нам все-таки доводиться поступатися власною свободою в обмін на мирне існування у суспільстві.

У статті буде проаналізовано злочинця, його популяризацію та героїзацію в епоху постмодерну, яка ще не скінчилася. Вивченням феномена злочину та злочинців займалися безліч філософів, серед яких слід відзначити Арістотеля, Платона, Ф. Аквінського, М. Лютера, Т. Кампанеллу, Вольтера, К. Юнга, Е. Фромма, М. Фуко, Ж. Бодріара. Як ми можемо бачити, дана тема вивчалася століттями, але ще залишається питання, чому саме сучасне суспільство так активно намагається героїзувати злочинця за допомогою реклами, кіно та телебачення.

Виклад основного матеріалу. Часто в історії світової культури молоді злочинці стають цілими архетипами і довгі роки, а то й сторіччя, живуть у суспільній свідомості. Наведемо простий приклад одного з таких злочинців – це Френк «Два пістолети» Кроулі, відомий американський злочинець, з якого зробили цілий архетип ірландського гангстера. Цікаво, що Кроулі був звинувачений у вбивстві поліцейських і страчений на електричному стільці. Коли Кроулі вели на електричний стілець, його останніми словами були: «Я змушений відповідати за те, що просто захищався», хоча насправді цей молодий злочинець по дорозі на побачення вбив поліцейського, який просто зажадав у нього документів, а потім Кроулі влаштував барикаду у своїй нью-йоркській квартирі і розпочав запеклу стрілянину з поліцією.

Свідками цієї битви стали близько 15 тис. перехожих, що зробило Френка зіркою. Тоді ж він і отримав своє прізвисько «Два пістолети»: коли поліції вдалося його заарештувати, то в руках він тримав два револьвери, які за легендою завжди носив із собою. Під час перестрілки він написав у листі: «У мене добре серце, яке не бажає нічого поганого». Перед стратою в 1931 р. останніми словами Кроулі стали: «Ви мерзотники! Скажіть моїй мамі, що я її любив». Особливо свідки цієї події говорили про те, з якою щирістю він говорив це. Звичайно, усі ці події висвітлювалися в пресі, і не виключено, що хтось із добродушних громадян навіть пошкодував злочинця. Слід звернути на це особливу увагу: сучасні маси, які часто обирають своїми кумирами злочинців, підкуплені їхньою щирістю. Не дивно, що сучасні дослідники з Нідерландів Т. Вермелен та Р. ван дер Аккер створили концепцію епохи метамодерну, що начебто настав, та виклали її у статті «Записки про метамодернізм». Відомо, що одним із ключових понять метамодерну є «нова щирість» (Вермелен, ван дер Аккер, 2010). Саме ця щирість несе у собі небезпеки, адже, на думку батьків метамодерну, сучасне мистецтво саме здатне вирішувати, що є добре, а що погано, і «саме позначати на полотні лінію горизонту». Виходить, якщо метамодерн справді є основним перебігом сучасності, це здатне привести людство до колапсу, до якого воно може бути не готове. Ось так визначає поняття «культура метамодерну» словник «Людина і культура» за авторством Н.В. Хамітова та С.А. Крилової – це культура, суб'єкти якої прагнуть розв'язати суперечність між культурами модерну та постмодерну. Автори також додають, що ідеєю культури метамодерну є поєднання пафосу та іронії, а також інших інтенцій культур модерну та постмодерну. Відомо, що в 2011 р. вийшов «Маніфест метамодернізму» Л. Тернера, де автор подає метамодернізм як пошук розумових меж між іронією та щирістю, оптимізмом та песимізмом, релятивністю та абсолютністю і знаходженням шляхів між цими протилежностями (Хамітов, Крилова, 2023, с. 114, 119). Можна зробити висновки, що будь-який злочинець здатний виправдати свої дії, а то й здобути популярність у суспільстві, стати лідером думок, уникнути заслуженого покарання, просто покаявшись і переконавши

маси у своїй щирості. Він просто захищав своє життя чи гідність, ішов проти системи, що вже звучить романтично для сучасного суспільства. Метамодерн намагається, але не здатен існувати у нашому світі, бо постійно коливання маятника між іронією та щирістю заганяє його в кут парадоксів, і сучасна людина вже не здатна бачити, у чому є та відмінність епохи метамодерну від того самого постмодерну. Можна зробити парадоксальний висновок, що метамодерн просто є черговою ілюзією, черговим симулякром від постмодерну, закинутим у наш соціум для виправдання його злочинності. Наведемо простий приклад одного з найпопулярніших сучасних фільмів – «Джокер» (фільм 2020 р., у головній ролі – Хоакін Фенікс). Відомо, що ця картина визначена світовими кінокритиками як один із прикладів фільмів епохи метамодерну, але знов виникає питання. Сам сюжет картини абсолютно не новий, у якомусь сенсі картина є черговим рімейком, та толерантність, яка може виникати стосовно до головного героя, є дуже суперечливою. Культура метамодерну, яка почала розвиватися у ХХІ ст. намагається подолати крайнощі постмодерну, але чи вдається це їй повною мірою, що знов наводить на думку про те, що постмодерн нікуди не зник та ще має вплив на культуру в усьому світі. Головний герой картини «Джокер» щирий у всьому, що він робить, адже намагається йти проти системи, яка його відкидає і намагається зацькувати. Джокер не лише процвітає у своїй боротьбі, а й під кінець стає символом опору народних мас проти влади та її несправедливості. Варто підкреслити, що головний герой цього фільму є цілком самотньою людиною з трагічною долею, а причина його самотності та злочинної поведінки – у неприйнятті його суспільством, що ще раз підтверджує ідеї Е. Фромма. Персонаж Джокера не шукає шляху між оптимізмом та песимізмом, бо не може бути оптимістичним персонажем. Його правда не є абсолютною, бо ми бачимо трагедію однієї людини, і виправдовувати його вчинки дуже важко, бо тут ми наближаємося до вічної проблеми існування моралі та такого поняття, як «зло». Усім, хто намагається виправдати та пожалити Джокера, варто помислити, а чи не намагаємося ми виправдати зло та проголосувати за так зване «необхідне зло». Також слід зауважити, що Джокер якраз є персонажем язичницьким, бо

він, безумовно, є трікстером, одним із утілень якого є шут. Аналізувати поведінку самотнього шута-злочинця допоможе стаття української дослідниці А. Скорофатової «Ефект Медузи: прокляття дзеркал і мечів у шедеврах світової літератури», бо часто ми бачимо поруч із Джокером дзеркала. Навіть коли він скоїв перші вбивства і намагається втекти від переслідування, він ховається у комірці, де повно дзеркал. Він бачить свої зображення у масці клоуна і починає безумний танець, який закінчується ейфорією і символізує переродження героя, його насолоду собою та новим статусом. Він більше не клоун, якого можна легко скривдити навіть дітям, які знущалися з нього, бо тепер він став злочинцем. А. Скорофатова пише, що дзеркало у міфах відображає неусвідомлюване, а меч – агресію (Скорофатова, 2024, с. 82–83). І часто ми бачимо в руках у Джокера ніж. Джокер, безумовно, є прототипом Медузи Горгони, що стала вбивцею із ціллю захистити себе, що привело її до усамітнення і постійних злочинів. Як відомо з міфології, Медузу переміг Персей, використовуючи дзеркало-щит і ніж. Це доводить, що Джокер, як і багато інших сучасних героїзованих злочинців, є персонажами абсолютно міфологічними, і розгадка феномену їх прийняття суспільством полягає в існуванні їхніх образів у колективному несвідомому, вони існують у нашій пам'яті як архаїчні образи, які неможливо стерти. Образ трікстера ідеально підходить для характеристики будь-якого героїзованого злочинця, бо саме трікстер відрізняється від архетипів та героїв своїми жартами, сварками, тваринними пристрастями та злочинними вчинками. Необхідно додати зауваження Т. Лютого з книги «Культура принад і спротиву», де автор висловлює позицію У. Еко: «Спостерігаючи за пригодами супергероя, читачеві/глядачеві/гравцеві часом непросто піддатися звабі ототожнення з ним» (Лютий, 2020, с. 403–404).

Тепер звернемося до історії проблеми героїзації злочинців. Першим персонажем, який для будь-якої саме сучасної людини може дотепер здаватися неймовірно привабливим і романтичним персонажем, є Одиссей. Але рідко хто замислюється над кількістю злочинів, які він скоїв на шляху додому. Герой не шкодував практично нікого, адже він мав щирі мету, що дало йому змогу згодувати половину команди

Сціллі, з'їсти священних корів бога Геліоса, вбити наречених, які гостили у нього вдома. Звичайно, слід урахувати історичну епоху, у яку жив Гомер. Для Греції тритисячолітньої давності така модель поведінки була нормою, і давньогрецький герой не завжди є героєм у нашому сучасному розумінні. Але ми розглядаємо Одисея у сучасному контексті, що часто і робить сучасна людина, його образ закладає у читача певні позитивні наративи. Читаючи шедевр давньогрецького поета, ми не тільки не помічаємо злочинів героя проти своїх же людей та законності, моралі, а й накладаємо на нього моделі поведінки сучасних злочинців, адже і нашому сучасному суспільству потрібні нові герої, про що говорив у книзі «Мати чи бути» Е. Фромм. Європейське суспільство, на думку Фромма, ще з XII ст. переживає кризу відходу від християнських цінностей та переходу назад у язичництво, на що ми вже звертали увагу. Християнство має на увазі та передбачає страждання героя, що не можна сказати про героїв язичницьких. Розвиток наукового пізнання обернулося індивідуалізмом у сучасному суспільстві, що підтверджує ще одна цитата з книги Фромма «Мати або бути»: «Тільки от розум деградував у маніпулятивний інтелект, а індивідуалізм – в егоїзм. Короткий період християнізації завершився – і Європа повернулася до язичництва» (Фромм, 2023, с. 203). Також Фромм стверджує, що для християнського героя немає вище подвигу, ніж віддати своє життя за добру справу, справедливість та своїх близьких, а ось герої язичницькі, навпаки, – завойовники, вбивці, шахраї та гвалтівники. Досить згадати богів та героїв із давніх міфів. Тут можна зробити ще один парадоксальний висновок: європейське суспільство ще не вибралося з кризи постмодерну, та здогадка Фромма про повернення до язичництва виправдовується. Актуальною є книга С. Жижєка «Як читати Лакана?», де автор влучно пише також про перехід європейців від християнських цінностей до гностицизму та язичництва. Жижєк говорить, що християнство, де Бог є чужинцем, домогачем, руйнує людям їхній баланс життя. Причина цього – у бажанні людей насолоджуватися товарами та послугами, які дає їм постмодерністське суспільство (Жижєк, 2019, с. 85). Сучасна людина хоче насолоди та вседозволеності, та найбільшою насолодою є можливість

перейти закони моралі та порядку, постати над законом, тому якраз злочинець-самітник стає чудовим прикладом героя в сучасному суспільстві. Ці тези ще раз доводять, що епоха метамодерну не настала, а сучасний світ знаходиться під стійким впливом постмодерну, і такого терміна, як «метамодерн», недостатньо, щоб описати ті події, які переживає сучасне людство.

Наступним великим злочинцем назвемо легендарного поета Франсуа Війона. Автора гротескних і саркастичних віршів знають ще як гуляку і запеклого розбійника, що створює романтичний образ. Рік народження поета точно не відомий, коли і як він помер, теж практично нічого не відомо. Знають тільки, що приблизно 1463 р. він назавжди залишив Париж, адже він був розбійником і в столиці на нього чекала або в'язниця, або страта. Широко відомо, що автор світового рівня міг убити священника, грабувати Наваррський коледж та промишляти бійками та розбійними нападами по всій Франції. І ось після 1463 р. сліди поета губляться, і ми можемо тільки здогадуватися, що з ним сталося далі. Його вірші будуть опубліковані вперше в 90-ті роки XV ст. і перед читачами постане новий романтичний автор, нерозкаяний розбійник, який писав щиро і здобув світову славу. Після стількох століть його вірші обожнюють читачі та поети, і всі вже ніби забули, що Війон – насамперед розбійник і вбивця, шахрай, а не поет, якому в'їзд до Парижа був заборонений через скоєння жорстоких злочинів. Образ розбійника додає образу Війона ще більше романтики, адже часто у розумінні має злочинець – це особистість, що публічно висловила протест проти влади.

Відповідь на запитання, чим нас підкупує образ злочинної особистості, нам також допоможе знайти і М. Фуко. Для першого прикладу у книзі «Наглядати та карати. Народження в'язниці» Фуко описує пісні каторжників, які були популярні у Франції кінця XVIII – початку XIX ст. Ось уривок однієї з них: «Такі далекі від сімейних домівок, ми часом стогнемо. Чоло в нас завжди суворе, і полотніють наші судді... Спраглі нещастя ваші погляди хочуть розпізнати в нас недолугих людей, що плачуть і принижуються. Але в наших очах сяє гордість» (Фуко, 1998, с. 328). У текстах таких пісень ми спостерігаємо не відчай, а відвагу злочинних особистостей. В очах має особистості, що

співають такі пісні, здаються борцями за власні права, відчайдушними героями, які не бажають йти на поводу при владі та стають проти тих, хто має владу, не бажають підкорятися закону, а недолугими самітниками, які вибирають злочин, що притягує за собою самотність, бо масі не потрібен злочинець, тому він завжди залишається поза законом, поза суспільством. У нас складається якийсь образ романтичних героїв, які не бажають бути такими, як усі одинаки. Ось ще уривок з однієї з таких пісень із книги Фуко, де явно бачимо самотність та відчай злочинців, які пішли проти моралі, проти закону: «Нам, каторжникам, дістається людська зневага. Але нам треба і золото, яке люди обожають. Коли-небудь те золото перейде в наші руки. Ми придбаємо його коштом свого життя. Інші скують ті кайдани, що їх ми сьогодні змушені носити, і вони стануть рабами. А для нас, що порвали пута, засяє зірка свободи. Прощайте, нам начхати на ваші кайдани і закони» (Фуко, 1998, с. 329). Тут ми бачимо мало не революціонерів, які прагнуть щастя, намагаються позбутися гноблення. Здається, ніби вони кажуть правду: ви поклоняєтеся золоту, ви хочете тих самих матеріальних благ, що й ми, але кожен шукає свої способи отримати це золото. Хіба це може бути злочин? Ми хочемо отримувати те, чого бажаємо, і це наш вибір, на який ви не маєте права зазіхати. І здається, що за правилами сучасного світу, який переповнений боротьбою за права, культурою скасування, суперечками між приреченим постмодерном та невпевненим метамодерном, ми не маємо права засуджувати цих злочинців, адже вони мають свої почуття та емоції, вони щирі в тому, що говорять і роблять. Ідея «нової щирості» дедалі більше продовжує захоплювати уми сучасної людини.

Відмінною рисою особистості кожного героїзованого злочинця є його деструктивна самотність. Член-кореспондент НАН України Н. Хамітов у своїй школі філософської антропології як метаантропології виділяє три виміри людського буття: повсякденне, граничне та поза-межне (метаграничне). Люди граничного буття схильні до бунту, проте їхній бунт обмежений волею до влади, творчості та пізнання, однак їхній бунт є деструктивним та егоцентричним, а самі люди цього рівня буття є нарцисами за своєю природою. Робимо висновок,

що злочинця-героя можна віднести до виміру граничного буття (і злочинець майже завжди є людиною граничного буття), і вихід на поза-межний рівень для людини, схильної порушувати закон, є практично неможливим, оскільки людина позамежного буття характеризується, насамперед, толерантністю та любов'ю.

Багато зрозуміти про феномен популярності злочинців у суспільстві допомагає робота К. Юнга «Щодо психології фігури трікстера», яка увійшла в книгу «Архетипи і колективне несвідоме». Юнг стверджував, що бажання випускати назовні агресію та злість притаманне нам із народження, бо існує таке поняття, як «архетип Тіні», що уособлює собою все дике та звірине, яке може критися в глибині нашої душі. Юнг стверджував, що на рівні колективного несвідомого ми всі схильні до розваг у стилі Рабле, і трікстер, який постійно з'являється під час свята та карнавалів ще за давніх давен, є ні чим іншим, як «психологе-мою» – архетипічною психологічною структурою, яка притаманна всьому людству та відомою з глибокої давнини. Юнг каже, що трікстер також є проявом, точніше віддзеркаленням, недиференційованої людської свідомості, яка відповідає душі, розвиненій над рівнем тварини. Якщо ми повернемося до фільму «Джокер», то побачимо, що його восхвалення натовпом у кінці картини – це не що інше, як вибори «Папи дурнів», давньої традиції, яка з'явилася у Парижі ще у XIII ст. Під час цього свята натовп улаштував неймовірні маскаради, усі люди вдягали маски та перевдягалися в карнавальні одяги, які часто нагадували вбрання Папи Римського – головного героя свята. Юнг каже, що таке дійство точно було зафіксовано біля собору Нотр-Дам ще у 1198 р. Під час божественної літургії починалися танці з маскарадом, де чоловіки перевдягалися у жінок, левів та клоунів, могли навіть їсти на алтарі, співаючи сороміцьких пісень. Покласти цьому край тоді так і не вдалося, як пише Юнг, бо закони, які прийняла Церква з 1581 по 1585 р., забороняли тільки свята за участі дітей (Юнг, 2018, с. 330–332).

У тій же книзі «Наглядати і карати» Фуко наводить ще два приклади героїзованих злочинців, а також чудову версію, чому злочинці героїзуються суспільством. Річ у тому, що з погляду маси поліція, юристи та адвокати, тюремний

інститут, само правосуддя працюють на систему державного контролю, а ось делінквент, який навіть розкався, здатний творити справжній справедливий суд, адже він краще розуміє психологію злочинця, причини його делінквентної поведінки. Виходить, що злочинець, що розкався (або не розкався), керується таким містичним поняттям, як совість. Його цікавлять способи контролю мас. Одним із таких злочинців, на думку Фуко, є Відок – колишній каторжник та шарлатан, замішаний в озброєних пограбуваннях та крадіжках. Цей делінквент є ще одним чудовим прикладом самотнього злочинця. Ніхто не міг подумати, що Відок зможе дослужитися до звання префекта поліції. Здавалося б, хто ж краще знає злочинний світ, вивчив делінквентну поведінку, і саме він здатний виносити справедливий вирок злочинцям. Фуко влучно пише: «Відок знаменує собою мить, коли злочинність, відокремлена від інших форм беззаконня, була наснажена владою і повернула в інший бік. Саме тоді й сталося пряме та інституційне поєднання поліції та злочинності. То була тривожна мить перетворення злочинності на одне з коліщаток влади» (Фуко, 1998, с. 357). Тут Фуко дає нам ключ до розуміння проблеми засилля злочинців у масовій культурі. Влада протягом світової історії сама часто зверталася за допомогою до злочинців, щоб ті допомогли їй установити контроль над іншими злочинцями, адже як одному філософові буде легше зрозуміти іншого філософа, так і одному злочинцеві простіше зрозуміти думки та причини дій іншого. Звідси ми можемо зробити невтішний висновок, що злочинець залишається абсолютно самотнім, бо суспільству він потрібен лише як гвинтик системи, що служить владі та використовується нею. Популяризація злочинців вигідна самій владі для виконання вигідних для неї різноманітних завдань – від відвертання уваги від більш вагомих подій у суспільстві, аніж катування каторжника, або використання злочинних навичок певного делінквента. Робимо висновок, що злочинні навички у XXI ст. можуть стати поширеною професією, про що нам намагався сказати Фуко ще майже 50 років тому.

Ще один популярний персонаж, до якого звертається Фуко, – П'єр-Франсуа Ласнер. Фуко виводить новий персонаж «обожнюваного бандита» – буржуазно-романтичного героя,

а в літературі зустрічаємо такі його визначення, як «Поет-вбивця», «Романтичний злочинець» та «Злочинний денді». Цікаво, що цей романтичний герой причетний до кількох убивств, пограбувань, шантажу та шахрайства, що не завадило Ш. Бодлеру назвати цього злочинця «героєм сучасного життя», хоча можливо, що поет закладав у це поняття зовсім інші контексти, маючи на увазі, що сучасний йому натовп схильний романтизувати і любити злочинних особистостей, вірити у їх покаєння. Варто зазначити, що коли Ласнер був заарештований і постав перед судом, він сам почав вимовляти захисну промову, яка тривала понад годину. У своїй полум'яній промові-покаєнні Ласнер називав себе жертвою, продуктом жорстокого суспільства. Але промова не врятувала його від гільйотини. Як і у випадку з Джонні «Два пістолети», судовий процес над Ласнером був фарсом та театром одного актора. Звідси можна дійти невтішного висновку про нарцисичну природу цих персонажів, виступи перед публікою котрим були необхідністю, і неважливо, яким чином вони цю публіку дістануть. Фуко пише про Ласнера: «То одна з найяскравіших постатей, що назавжди зосталась у раю естетів злочину, і цей факт нас украй дивує. Попри всі свої старання і ревність неофіта Ласнер спромігся, і то ще й як незграбно, лише на кілька пересічних злочинів; його так сильно підозрювали, ніби він поліцейський вивідувач, що адміністрація в'язниці Форс мусила боронити його від в'язнів, які намагалися його вбити, і тільки вищий світ Парижа часів Луї-Філіпа влаштував йому врочистості, поряд із якими його пізніше чисельні літературні воскресіння – не що інше, як академічний пошанівок» (Фуко, 1998, с. 358). Сама фраза про «рай естетів» наводить на роздуми, що саме завдяки таким персонажам у свідомості мас злочин починає мати естетично-романтичний характер.

Злочини та судовий фарс є єдиними способами таких персонажів, як Ласнер, отримати загальне визнання та жаль, незважаючи на відчайдушно трагічні долі та неприховану самотність цих персонажів, і якщо епічний Роланд, який так хотів стати героєм та щоб про нього склали пісню, мав реальну владу і був людиною метагранічного буття, то злочинець буде свій шлях до влади через злочини, що закінчується трагічно або співпрацею із владою. Реальний

злочинець лише хоче досягти слави Роланда і, не маючи для цього жодних талантів, що не дає йому зробити стрибок у метаграничне буття, йде на злочин, бо тільки порушення закону, на його думку, допоможе йому залишити свій слід в історії, але цей слід часто залишається непомітним, а сам злочинець залишається назавжди самотнім. Ураховуючи, що Ласнер мав прекрасну освіту і був родом із привілейованої сім'ї, можна зробити висновок, що його героїзація владою несе в собі цілком об'єктивні цілі. Ось що пише про це Фуко: «Те, що паризька буржуазія влаштувала Ласнерові вчистості, те, що його камера була відчинена для славетних відвідувачів, а сам він упродовж останніх днів свого життя тішився шанобою, тоді як плебс в'язниці Форс іще до суддів прагнув заповідати йому смерть, – йому, що на суді зробив геть усе, щоб потягнути на ешафот свого спільника Франсуа, – має свою причину: в його постаті символічно вшановували беззаконня, приневолене до злочинності й перетворене на розважання, тобто беззаконня, що стало двічі безпечним; буржуазія добачила у цьому нову втіху і ще далеко до того дня, коли вона насититься нею» (Фуко, 1998, с. 359). Звідси можна дійти до парадоксальних висновків, що нарцисичні делінквенти в суспільстві є корисними персонажами, здатними гіпнозувати масу своєю волею до свободи, якої маси уникають, про що пише у книзі «Втеча від свободи» Е. Фромм, а також є виправданнями злочинів привілейованих класів. М. Фуко згадує ще одну з причин популярності Ласнера – це заглушення замаху Ф'єші, відомого царевбивці, знову ж таки чергового злочинця-самітника. Жозеф Ф'єші є також одним зі знаменитих злочинців свого часу, який здійснив невдалий замах на генерала Луї-Філіппа I за допомогою «пекельної машини». Ф'єші є героєм багатьох книг, про нього написані біографії та розслідування причин замаху. Фуко каже, що така людина, як Ласнер, народившись він на пів століття раніше, уславився б революціонером, народним героєм і послідовником ідей Робесп'єра (Фуко, 1998, с. 358). Але Ласнеру не пощастило. Він народився в ті часи, коли за злочини доводиться відповідати і покаюння у вигляді «я зіпсований буржуазним суспільством» не призводять до порятунку. Висновок простий: злочинець, який народився не в тому місці і не в той час,

залишається самотнім героєм в очах маси і злочинцем в очах влади. Парадокс полягає у тому, що владі вдало вдається використати злочинця у своїх цілях. Небезпека для представника «гранічного буття» полягає у тому, що така людина з вираженою волею до влади здатна порушити закон, вибираючи саме злочин як свою модель поведінки. Епоха постмодерну якнайкраще сприяє популяризації злочинців, пропонуючи нам ідеї «рівних прав для всіх класів» у вигляді ідей метамодерну. Нова щирість дає нам нібито гуманістичні принципи. Людина ХХІ ст. не бачить нічого поганого, щоб мати право щиро висловлювати свою думку. Але якщо саме ця щирість піднесе нам сюрпризи, деструктивні за своєю природою? Висновок знову ж таки парадоксальний: щирість здатна призвести до хаосу і до ще жорсткішого краху метанаративів, адже тепер кожен має право на свою інтерпретацію загальновідомих фактів. Таким чином, такий симулякр, як метамодерн, цілком здатний знищити ще більше метанаративів, аніж це вже зробив постмодерн, що його і створив. Сама «нова щирість» починає втрачати свій перворідний смисл і виконувати роль допоміжного важеля для маніпуляцій масами, навіть із боку влади та потенціальних злочинців. К. Юнг влучно написав, що індіанці племені віннебаго, які мали у своїх міфологіях легенди про трюкача, навпаки, шанували злочинців – трікстерів, бо вважали, що бачачи такого персонажа, вони здатні пережити живу насолоду, і цей образ був для них настільки простий, як різдвяна ялинка для європейця (Юнг, 2018, с. 330–331).

У результаті причину героїзації делінквентів можна побачити у бажанні влади використовувати їх із метою здійснення контролю за масами та іншими злочинцями. Фуко знову вдало пише: «Тепер заворушився інший страх – страх перед таємною, каламутною змовою тих, хто прищеплює повагу до закону, і тих, хто зневажає закон. Скінчилася шекспірівська доба, коли монарший суверенітет сходився з мерзотою в одній постаті, – невдовзі почнеться щоденна мелодрама поліцейського врядування та змов, що їх злочин укладає із владою» (Фуко, 1998, с. 358).

Висновки. У сучасну епоху ми спостерігаємо цікавий феномен героїзації злочинців, якому допомагають засоби масової інформації. Причиною виникнення цього феномену можна

назвати явище «нової щирості», чим характеризується епоха метамодерну, яка, вочевидь, ще не настала, і метамодерн скоріш є черговим симулякром постмодерну, ціллі якого є виправдання його злочинів. Нова щирість у своїй початковій ідеї була, безперечно, конструктивною, проте проблема сучасної людини в тому, що вона не змогла позначити ті межі, де щирість повинна починатися і де закінчуватися. М. Фуко висував свою версію героїзації злочинців: влада бажає приховати від маси інші, більш тяжкі злочини, ніж ті, які скоюють героїзовані ними самотні злочинці. Злочинець завжди залишається

самотнім, бо не відповідає загальноприйнятим нормам. М. Фуко вважає загальноприйнятими нормами у такому разі наявність професії, якою людина займається багато років, тобто приналежність до певної ієрархії, та необхідність мати начальника. Злочинець же має абсолютно інші «професії», які не відповідають уявленням про норму, але можуть стати необхідними в майбутньому. У цьому і криється причина самотності таких язичницьких персонажів, яких допомагає героїзувати наше тяжіння до міфологічних трикстерів, що сидить у нашому несвідомому.

Список використаних джерел:

1. Baudrillard, J. L'esprit du terrorisme. URL: https://www.lemonde.fr/disparitions/article/2007/03/06/l-esprit-du-terrorisme-par-jean-baudrillard_879920_3382.html
2. Francis Crowley: The Mad Bomber of New York City. Crimelibrary.org. 2023. URL: https://www.crimelibrary.org/notorious_murders/mass/francis_crowley/7.html
3. Жижек, С. (2019). Як читати Лакана? Пер. з англ. П. Швед. Київ: Комубук. 168 с.
4. Лютий, Т. (2020). Культура принад і спротиву. Київ: Темпора. 576 с.
5. Скорофатова, А. (2024). Ефект Медузи: прокляття дзеркал і мечів у шедеврах світової літератури. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологія», 57, 80–92, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.57.10>
6. Фромм, Е. (2023). Мати або бути? Пер. з англ. Г.В. Яновська. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 304 с.
7. Фуко, М. (1998). Наглядати й карати. Пер. з франц. П. Тарашук. Київ: Основи. 398 с
8. Хамітов, Н.В., Крилова, С.А. (2023). Людина і культура. Словник. Київ: КНТ, 296 с.
9. Юнг, К.Г. (2018). Архетипи і колективне несвідоме. Пер. з нім. К. Котюк. Львів: Астролябія. 608 с.
10. Vermeulen, T., van der Akker, R. Notes on metamodernism. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/jac.v2i0.5677>

References:

1. Baudrillard, J. L'esprit du terrorisme. Retrieved from: https://www.lemonde.fr/disparitions/article/2007/03/06/l-esprit-du-terrorisme-par-jean-baudrillard_879920_3382.html
2. Francis Crowley: The Mad Bomber of New York City. Crimelibrary.org. 2023. Retrieved from: https://www.crimelibrary.org/notorious_murders/mass/francis_crowley/7.html
3. Zizek, S. (2019). Yak chytaty Lakana? [How to read Lacan?]. Per. z angl. P. Shved. Kyiv: Komubuk. 168 s. [in Ukrainian].
4. Lyutyi, T. (2020). Kultura prynad i sprytyvu. Kyiv: Tempora [A culture of charm and resistance]. 576 s. [in Ukrainian].
5. Skorofatova, A. (2024). Efekt Meduzy: prokliattya dzerkal i mechiv u shedevrakh svitovoi literatury [The Medusa Effect: The Curse of Mirrors and Swords in Masterpieces of World Literature]. *Problemy humanitarnykh navk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiya»*, 57, 80–92, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.57.10> [in Ukrainian].
6. Fromm, E. (2023). Maty abo buty? [To have or to be?] Per. z angl. H.V. Yanovska. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 304 s. [in Ukrainian].
7. Foucault, M. (1998). Nahliadyty y karaty [Monitor and punish]. Per. z franc. P. Tarashchuk. Kyiv: Osnovy. 398 s. [in Ukrainian].
8. Khamitov N.V., Krylova S.A. (2023). Liudyna i kultura [Man and culture]. Slovnyk. Kyiv: KNT, 296 s. [in Ukrainian].
9. Jung? K.G. (2018). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]. Per. z nim. K. Kotiuk. Lviv: Astrolabiya. 608 s. [in Ukrainian].
10. Vermeulen, T., van der Akker, R. Notes on metamodernism. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/jac.v2i0.5677>